

## BICENTENÁRIUMI ÖSSZEÁLLÍTÁS

### A Magyar Tudományos Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának ünnepi összeállítása

### Bicentennial Collection of the Economics and Law Section of the Hungarian Academy of Sciences

Vendégszerkesztők: Halmai Péter – Csaba László

Az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályához tartozó  
tudományterületek  
a magyar akadémiai tudományosság szolgálatában

The Scientific Fields Belonging to the Economics  
and Law Section of the Hungarian Academy of Sciences in the Service  
of Hungarian Academic Scholarship

Halmai Péter

az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem  
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Közgazdaságtan Tanszék, Budapest;  
Nemzeti Közszerkeleti Egyetem Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar, Közpénzügyi Tanszék, Budapest;  
az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának elnöke  
Halmai.Peter@uni-nke.hu

A Magyar Tudományos Akadémia megalapításának 200. évfordulója egyben az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya megalakulásának a 60. évfordulója. Az Osztályhoz tartozó tudományterületek természetesen már az Akadémia megalakulásakor jelentős súllyal képviseltették magukat, s mindvégig jelentős szerepet tölthettek be az Akadémia munkájában. Ám az Osztály jelenlegi formájában éppen hat évtizede jött létre. Az MTA története során annak osztálystruktúrája is változott, fejlődött (Földi 2025).

A Magyar Tudományos Akadémián a kezdetektől (1831-től) 1870-ig hat osztály működött: nyelvtudományi, filozófiai, törvénytudományi, történettudományi, matematikai és természettudományi osztály. Az Akadémia történetének első, csaknem négy évtizedében tehát önálló törvénytudományi osztály működött, amely hűen tükrözte a jogtudomány jelentőségét a megalakult magyar Akadémián.

A Törvénytudományi Osztály jeles tagjai voltak – mások mellett – elsőként Szlemenics Pál, majd Botka Tivadar, Cziráky Antal Mózes, Deák Ferenc, Dósa Elek,

Frank Ignác és Vécsey Tamás jogtudósok. Ugyanakkor már a reformkorban az MTA tagjává választották Fényes Elek statisztikust és közgazdászt, de a kor átfogó közéleti reformerei, Széchenyi István és Wesselényi Miklós egyúttal gazdaságtudományi gondolkodók is voltak. Az Akadémia társadalomtudományokat művelő egyes tagjai tudományos tevékenységükön túl fontos közéleti szerepet, akár miniszteri tisztséget is betöltöttek az elmúlt két évszázadban.<sup>1</sup>

1870. május 28-án módosult az MTA osztálystruktúrája. Az Osztályok száma felére, azaz háromra csökkent. A Törvénytudományi Osztály betagozódott a II. sorszámot viselő Bölcsészeti, Társadalmi és Történeti Osztályba (Kónya 1994, 136). A jogászok, a közgazdászok és a statisztikusok ebben a struktúrában a II. (bölcsészeti, társadalom- és történettudományi) Osztályba tartoztak a filozófusokkal és a történetsekkel együtt.

1891. február 23. és 1946. december 18. között az állam- és jogtudományok, a közgazdaság-tudomány és a statisztika a Bölcsészeti, Társadalmi és Történeti Tudományok Osztálya (II. sorszám) keretei között működő Bölcsészeti és társadalmi alosztályon (I. sorszám) belül kerültek elhelyezésre. A másik alosztály Történettudományi alosztály néven működött.

A kiegyezést követő évtizedekből például Grosschmid Béni, Hoffmann Pál, Nagy Ferenc, Plósz Sándor, Szász-Schwarz Gusztáv, Tóth Lőrinc jogtudósok,<sup>2</sup> Földes Béla, Jankovich Béla, Károlyi Sándor, Kautz Gyula, Keleti Károly, Lónyay Menyhért közgazdászok munkássága igényel kiemelés az MTA-tagok közül. Az Akadémia nemzetközi tekintélyét pedig jól tükrözi, hogy világhírű tudósok, közöttük Rudolf von Gneist, a Nobel-díjas Theodor Mommsen, továbbá Alexis de Tocqueville és Karl Theodor Welcker váltak az Osztályhoz tartozó társadalomtudományi területekről az MTA tiszteleti tagjaivá a jelzett időszakban.

A két világháború közötti korszakból – mások mellett – Angyal Pál, Finkey Ferenc, Gajzágó László, Kuncz Ödön, Marton Géza, Moór Gyula, Schwartz András Bertalan, Szladits Károly és Tomcsányi Móric jogtudósok, Abay-Neubauer Gyula, Balás Károly, Fellner Frigyes, Heller Farkas, Navratil Ákos, Surányi-Unger Tivadar, Theiss Ede és Varga István közgazdászok, továbbá Lakó Dezső statisztikus munkássága igényel kiemelés.

A történelem viharai nem kímélték az Akadémia társadalomtudományi területeit sem. Rövid áttekintést igényelnek az elmúlt évszázad előbbiekbe illeszkedő, elszomorító példái. A második világháború és az embertelenség áldozatai lettek Fellner Frigyes és Földes Béla közgazdász akadémikusok. 1945 után pedig politikai szem-

<sup>1</sup> A rendszerváltás után pedig két alkalommal is az Osztály jogtudós tagja (Mádl Ferenc, illetve Sólyom László) töltötte be az államfői tisztséget.

<sup>2</sup> Mindaddig példa nélküli az Akadémián a korábbi tagok életútjának átfogó feldolgozása. Erre vállalkozott Hamza Gábor, aki az Osztály tagjai, s az Osztályhoz tartozó további társadalomtudósok bevonásával valamennyi, e területekhez tartozó akadémikus portréjának megírását tűzte ki célul. E hatalmas munka eredménye immár három kötet (Hamza, szerk. 2021; 2024a; 2024b), s a IV. kötet is várhatóan a közeljövőben megjelenhet.

pontok alapján történő felülvizsgálat alapján számos kiváló akadémikust kizártak az MTA-tagok közül.<sup>3</sup> Az MTA 1949. évi, az akkori elnyomó rendszer szempontjai szerinti átalakítása különösen drámai változásokkal járt a társadalomtudományok művelői számára (lásd részletesen Póto 1994; Zsidi 2023).

A legnagyobb arányt képező változás 1949-ben, az Akadémia akkori elnyomó rendszer általi teljes megszállása idején, a „tanácskozó taggá” történő visszaminősítések révén valósult meg. (E visszaminősítés de facto az érintettek kizárását jelentette az MTA-ból.) 1949-ben például 18 jogtudóst (köztük Eckhart Ferencet, Kolosváry Bálintot, Kuncz Ödönt, Polner Ödönt és Tomcsányi Mórict) minősítettek vissza tanácskozó taggá, s a jogász akadémikusok közül csak öten maradtak az MTA tagjai. E kampány során valamennyi korábbi közgazdász és statisztikus akadémikust visszaminősítettek az MTA-tagok között, közöttük Heller Farkast, Kováts Ferencet, Laky Dezsőt, Navratil Ákost, Theiss Edét, Varga Istvánt és másokat. Egyidejűleg új, az akkori rendszer számára elfogadhatónak tekintett tagokat választottak.

A társadalomtudományok művelése – az ideológiai ballasztok és egyéb korlátok – ellenére a legnehezebb időszakokban sem szűnt meg. Az 1949-től létrejött kutatóintézeti rendszerben széles körű társadalomtudományi kutatások is megindultak,<sup>4</sup> amelyek fokozatosan távolodtak az ideológiától, s különösen az 1960-as évek közepétől egyre inkább a valóságos társadalmi-gazdasági problémák, illetve a nemzetközi tudományosság által is leginkább relevánsnak tekintett témák művelése irányában változtak.

Jól jellemzik e már régen letűnt korszakban működő legkiválóbb tudósok tevékenységét Vékás Lajosnak mesterére, a magánjogász Világhy Miklós akadémikusra emlékező gondolatai: az 1948 utáni tisztogatásokat követően Világhy „és néhány professzortársa működésének köszönhetően jogászgenerációk tanulhatták meg a jog, a törvényesség, az igazságosság és a humánus becsületét egy olyan történelmi korban, amely nem erre nevelt” (Vékás 2021).

1956 forradalmi napjaiban az MTA akkori vezetése a kizárt „tanácskozó” tagok visszavételéről döntött. Erre végül a forradalom idegen erővel történt eltiprása miatt nem kerülhetett sor. Ugyanakkor a forradalmi eseményekben játszott szerepe miatt az egyetemről eltávolított Nizsalovszky Endre akadémikusként nemzetközileg is kiemelkedő kutatási eredményeket ért el a jogtudomány területén, egészen 1976-ban bekövetkezett haláláig. Az akadémiai tagok megválasztása során pedig ismét egyre növekvő szerepet kapott a tudományos kiválóság.

<sup>3</sup> Például Surányi-Unger Tivadar közgazdászprofesszort már 1948-ban, Baranyai Lipót közgazdászt, a Magyar Nemzeti Bank korábbi elnökét és Moór Gyula jogászprofesszort, az MTA korábbi elnökét pedig 1949-ben kizárták az MTA tagjainak sorából. Surányi-Unger Tivadar 1973-ban bekövetkezett haláláig a közgazdaság-tudomány nemzetközi élvonalába tartozott.

<sup>4</sup> Az Állam- és Jogtudományi Intézet 1949-ben jött létre, és 1955-től került az MTA irányítása alá. A Közgazdaságtudományi Intézet 1954 végén alakult meg. A kezdetől fogva önálló (saját igazgatója által vezetett), de 1972-ig „Szociológiai Kutató Csoport” név alatt működő Szociológiai Kutatóintézet 1963-ban jött létre.

Az 1965. májusi közgyűlés által elfogadott határozat alapján az MTA Elnöksége 8/1965. sz. határozatával létrehozta IX. és X. osztályként a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályát, illetve a Föld- és Bányászati Tudományok Osztályát (Földi 2025; Kónya 1994). Az újonnan létrejött IX. Osztály tagjai a II. Osztályból (Társadalmi-történeti Tudományok Osztálya) váltak ki. A kiválás eredményeképpen a II. Osztály elnevezése Filozófiai és Történettudományok Osztálya névre változott. A 8/1965. sz. elnökségi határozat a IX. osztályhoz tartozó tudományágakat eredetileg a következőképpen sorolta fel: közgazdaság-tudomány; ágazati gazdaságtudományok; állam- és jogtudomány; szociológia; demográfia; statisztika.

E tudományágak köre azóta továbbiakkal, közöttük a politikatudománnyal, a multidiszciplináris hadtudománnyal és a nemzetközi tanulmányokkal bővült. Mindez kivételesen összetett, a többi akadémiai osztálynál heterogénebb tudományterületi portfóliót eredményezett.

A Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának – mások mellett – olyan kiváló tudósok voltak az elnökei, mint Eörsi Gyula, Kulcsár Kálmán, Bognár József, Herczeg Géza, majd ismét Kulcsár Kálmán.<sup>5</sup> Az Osztály küldetése – mint láthattuk – tehát már létrehozásakor sem kizárólag a két névadó tudományterület művelése volt, hanem valójában a társadalomtudományok döntő része e szervezeti egység szakmai illetékességébe került. E tudományágak fejlődése számára is új lehetőségeket nyitott meg az 1960-as évek végén a gazdasági reform, s az azzal is összekapcsolódó nyitás, a korábbinál kevesebb kötöttséget tartalmazó feltételrendszer.

Az 1960-as évektől – mások mellett – olyan társadalomtudósok kerültek be az MTA tagjai közé, mint Eörsi Gyula, majd az 1970-es évektől Világhy Miklós, Király Tibor, Herczegh Géza és Mádl Ferenc jogtudósok, Kornai János, Mátyás Antal, Erdős Tibor közgazdászok, Kulcsár Kálmán szociológus.

Az ideiglenes politikai visszarendeződés, a reformellenes erők fellépése az 1970-es évek elejétől nehézségeket okozott a társadalomtudományok területén is. Több kiemelkedő hazai társadalomtudós, elsősorban szociológus, ideiglenesen az ország elhagyására kényszerült. Ám az egyre növekvő gazdasági és további problémák kényszerítő ereje, egyidejűleg az 1976-tól Szentágothai János elnök által irányított MTA és a hazai társadalomtudományi kutatói közösségek szívós erőfeszítései fokozatosan tágitották a tudományos szabadságot. Egyre inkább előtérbe került a kritikai társadalomtudományi szemlélet. Ezekben az években például (konkrétan 1979-ben) két világhírű közgazdászt tiszteleti taggá választottak: a Nobel-díjra jelölt Káldor Miklóst, a Cambridge-i, illetve Balogh Tamást, az Oxfordi Egyetem professzorát.

A tudomány szabadságának teljes helyreállítása, egyúttal a korábbi évtizedek sérelmeinek lehetőség szerinti orvoslása, majd az MTA helyzetének átfogó, széles nemzeti konszenzuson alapuló rendezése a rendszerváltás időszakában vált lehetségesé. Már 1989-ben az MTA Közgyűlése rehabilitálta a visszaminősített, „tanácskozó”

<sup>5</sup> Utódaik, egyben e sorok írójának elődei felsorolásától, minthogy valamennyien jó egészségben közöttünk vannak, e rövid írás eltekint.

tagok MTA-tagságát (Zsidi 2023). 1990-ben posztumusz Széchenyi-díjat kapott Bibó István jogász és Varga István közgazdász. Kiemelkedő társadalomtudósok kerültek be az Akadémiára: Harmathy Attila, Sólyom László jogtudósok, Zalai Ernő közgazdász, Ferge Zsuzsa, Cseh-Szombathy László szociológus és mások. Külső tagi címet kaptak kiváló, a Kárpát-medencében élő magyar tudósok, ami a magyar tudomány újraegyesítését is szolgálja. Tiszteleti, illetve külső tagi címet kaptak világhírű, külföldön élő magyar társadalomtudósok, mint például Balassa Béla 1990-ben, Scitovszky Tibor 1993-ban, illetve 1995-ben a Nobel-díjas Harsányi János, valamennyien közgazdászok, vagy a külföldiek közül Jürgen Basedow jogtudós.

Az Osztálynak jelenleg 26 rendes és három levelező tagja van, továbbá 22 választott doktor képviselő vesz részt annak munkájában. (Az Osztályhoz tartozó bizottságok elnökei és néhány kiváló további köztestületi tag pedig állandó meghívottként vesz részt az Osztály munkájában.) Az Osztályhoz tartozó köztestületi taglétszám jelenleg 2722 fő. Az Osztály keretében 17 tudományos, doktori, illetve egyéb bizottság működik, összesen 342 szavazati jogú és számos további, meghívott köztestületi taggal. Az érintett társadalomtudományok művelőinek döntő többsége a köztestület tagja. E közösség méltán reprezentálja a hazai társadalomtudományokat. Ugyanakkor természetesen az Osztály nyitott az újabb kollégák érkezése előtt.

Az 1990-es évektől kialakuló, konszolidált jogállami keretek egyúttal az akadémiai közösség megújulásához is széles körű lehetőségeket nyitottak meg. A Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya tagjai azóta is kiveszik részüket e tudományterületek műveléséből, illetve az akadémiai közösségen belüli és a szélesebb körű tudományos vitákból egyaránt. Példaként felidézhető a szcientometria társadalomtudományi alkalmazásával, illetve az akadémia küldetésével kapcsolatos vitákban történő, meghatározó jelentőségű részvétel (Csaba–Szentés–Zalai 2014; 2015). Ugyanakkor természetesen az Osztályhoz tartozó társadalomtudományi területeknek is folyamatosan meg kell küzdeniük egyes felmerülő problémákkal.

Az MTA-n belül alapvető problémát képez a társadalomtudományok és az azokat művelő tudósok arányának csökkenése. Ennek történelmi okai is vannak. A társadalomtudományok reprezentációja az MTA tagságán belül 1945 után, de különösen 1949-ben drámai mértékben csökkent. Míg például 1943-ban 25 jogtudós volt az MTA (hazai) tagja, 1950-ben – elsősorban a tanácskozási jogú taggá váló visszaminősítések következtében – a jogász akadémikusok száma – öt „régí” és két „új” tag révén – hét főre csökkent. Ez a létszám évtizedekkel később, sőt még a rendszerváltozás idején sem érte el a 10 főt, de jelenleg is csak 11 jogász tagja van az MTA-nak (Földi–Hamza 2022). Ez az aránycsökkenés a társadalom- és a bölcsészettudományok egésze tekintetében is fennáll. A jelenlegi osztálystruktúra (Török 2005), illetve a jellemző hazai társadalomtudományi karrierutak, azok életkori jellemzői miatt e folyamat nagyon nehezen megállíthatónak tűnik.

Előbbinél átfogóbb probléma a következő. A társadalomtudományok szükségképpen kritikai módon elemzik a társadalmi-gazdasági valóságot, annak jogi szabályozását is. E kritikai megközelítés nem mindig arat sikert az érintett szereplők körében.

Ez bizonyos mértékig akár érthető is lehet. Ám a társadalmi folyamatok szereplői számára a tudomány a maga eszközeivel csak a valóság mély feltárásának a bázisán nyújthat érdemi segítséget. Természetesen a tudomány művelőinek is felelős módon szükséges vizsgálniuk a közérdekű társadalmi-gazdasági kérdésköröket. Különösen nagy probléma, ha a politikai hatalom érzékeny a felelős, elfogulatlan tudomány kritikájával szemben. Valamiféle aulikus tudomány igénye a 21. század demokratikus jogállamában különösképpen anakronizmus lenne. (S természetesen lehetnek kétségek: aulikus, „udvari” megközelítés tekinthető-e egyáltalán tudománynak?) A tudomány szabadsága ma is alapvető feltétele az eredményes társadalomtudományi kutatásoknak. A társadalomtudományok természetszerű felelőssége az átfogó nemzetközi, vagy akár a regionális kérdések kutatásán túl hazájuk, vagy az azt is magában foglaló integráció releváns társadalmi-gazdasági-jogi problémáinak kritikus elemzése, a problémakörök szakpolitikai összefüggéseinek alapos vizsgálata és feltárása. A tudomány jelentős szakpolitikai tanácsadási potenciállal rendelkezik, amelynek kihasználása az érintett nemzet javára válik.

Végül nem kerülhető meg a dezinformáció problémaköre. A legújabb kommunikációs csatornák, a *social media* lehetőséget nyújthatnak ellenőrizetlen, tudománytalan, esetleg kifejezetten félrevezető szándékú információk továbbítására. Az eddigi világrend megkérdőjeleződésével egyidejűleg nemzetközi szinten is felerősödött egyes autokratikus hatalmi centrumok dezinformációs tevékenysége. Mindezekre jó példát jelenthet például a brexit esete (Halmai 2020; 2024), amely általánosabb érvényű következtetések megfogalmazására is alkalmat kínál. A politikai versengés viszonyai között felerősödött az érzelmekre, a médiamanipulációkra alapozott „tényeken túli” (másként: „igazságon túli”) politikai befolyásolás igénye. (Felmerült, hogy immár maga a korszak is a „tényeken túli társadalom” [post factual society] fogalmával írható le.) Az egyoldalú és valótlan információkon, a választók demagóg és manipulatív befolyásolásán, a racionalitás elvetésén nyugvó populizmus térhódítása nagy kihívás a demokrácia, egyúttal az európai nemzeteket egyesítő európai integráció számára is. A populizmusnak súlyos ára van. A tudomány (azon belül a társadalomtudomány) felelőssége, hogy a társadalom számára az alapvető jelentőségű társadalmi és gazdasági kérdések tekintetében pontos és kiegyensúlyozott információkat, racionális magyarázatot nyújtson.

A posztmodern krízisjelenségektől sújtott 21. században változatlanul alapvető követelmény a tudomány, közöttük a társadalomtudomány művelőivel szemben eredményeik közvetítése a szakmai közönség és a társadalom irányába, az igazságosság és a humánus becsületét is szolgáló módon.

Fentebbiekre is figyelemmel a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya bicentenáriumi áttekintése különösen időszerű, sokat emlegetett problémakört, a globalizáció, pontosabban a *Globalizáció a 21. században* témakörét állította középpontba. Annak különböző releváns társadalomtudományi összefüggéseit közgazdász, jogász, politológus, demográfus, illetve a nemzetközi tanulmányok területét művelő szerzők, egyúttal az Osztály tagjai tekintik át. E tematikus blokkot néhány, a legutóbbi évek-

ben megjelent, alapvető társadalomtudományi mű bemutatása egészíti ki. Abban a reményben ajánljuk az Olvasók figyelmébe e tematikus összeállítást, hogy az érzékeltheti a hazai társadalomtudományok legutóbbi években elért egyes eredményeit, amelyek révén a szélesebb közönség is megalapozottabb képhez juthat e fundamentális jelentőségű témakörök tekintetében.

### Irodalomjegyzék

- Csaba László – Szentes Tamás – Zalai Ernő (2014). „Tudományos-e a tudománymérés? Megjegyzések a tudománymetria, az impakt faktor és az MTMT használatához”. *Magyar Tudomány*, 175/9, 442–466.
- Csaba László – Szentes Tamás – Zalai Ernő (2015). „Mégis, kinek az Akadémiája?” *Magyar Tudomány*, 176/9, 1113–1137.
- Földi András (2025). „Néhány történeti adalék az MTA osztálystruktúrájának fejlődéséről a IX. Osztály megalakulásának 60. évfordulója kapcsán”. *MTA.hu* (2025. máj. 14.). <https://mta.hu/ix-osztaly/nehany-torteneti-adalek-az-mta-osztalystrukturajanak-fejlodeserol-a-ix-osztaly-megalakulasanak-60-evforduloja-kapcsan-114408>.
- Földi András – Hamza Gábor (2022). „»A megnyesett fa kizöldül«. Áttekintés a jogtudósok MTA tagságáról 1945 után”. *Magyar Tudomány*, 183/7, 897–909.
- Halmai Péter (2020). „A populizmus ára: a Brexit-adó”. *Magyar Tudomány*, 181/12, 1621–1635.
- Halmai Péter (2024). „Mélyintegráció paradigma”. *Közgazdasági Szemle*, 71/5, 514–558.
- Hamza Gábor, szerk. (2021; 2024a; 2024b). *Portrék a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól I–III*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kónya Sándor (1994). „...Magyar Akadémia állíttassék fel...” *Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek. 1827–1990*. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, 32.
- Pótó János (1994). „Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia »átszervezése«, 1948–1949”. *Történelmi Szemle*, 36/1–2, 79–110.
- Török Ádám (2005). „A társadalomtudományok fejlődése és az akadémiai osztályszerkezet”. *Magyar Tudomány*, 166/5, 596–605.
- Vékás Lajos (2021). „Világhy Miklós”. In: Hamza Gábor, szerk. (2021). *Portrék a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. [https://mersz.hu/dokumentum/m886pmtat\\_\\_223/#m886pmtat\\_221](https://mersz.hu/dokumentum/m886pmtat__223/#m886pmtat_221).
- Zsidi Bernát (2023). „»Minden kor maga viseli a választásáért a felelősséget.« A Magyar Tudományos Akadémia rehabilitációs eljárásai 1988 és 1994 között”. *Sic Itur Ad Astra*, 79, 153–184. [https://epa.oszk.hu/01000/01019/00052/pdf/EPA01019\\_sic\\_itur\\_ad\\_astra\\_2023\\_79\\_153-184.pdf](https://epa.oszk.hu/01000/01019/00052/pdf/EPA01019_sic_itur_ad_astra_2023_79_153-184.pdf).